

JAHON IQTISODIYOTIDA TMKLARNING TUTGAN O'RNI

Suyunova Farangiz

Samarqand Iqtisodiyot va servis institute talabasi

Musurmonova Muxlisa Samandar qizi

Samisi assistenti

muxlisamusurmonova97@gmail.com

99893 339 4003

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19914838>

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahon iqtisodiyotida transmilliy korporatsiyalarning (TMK) tutgan o'rni, ularning global yalpi ichki mahsulot, xalqaro savdo va investitsiyalarga ta'siri ilmiy-tahliliy usullar yordamida o'rganilgan. Tadqiqot davomida TMKlarning miqdoriy o'sishi, geografik taqsimoti va iqtisodiy salohiyati tahlil qilingan. Olingan natijalar asosida TMKlar jahon iqtisodiyotining harakatlantiruvchi kuchi sifatida tobora kuchayib borayotganligi isbotlangan va ularning rivojlanayotgan mamlakatlarga ta'siri ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: transmilliy korporatsiyalar, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, globallashuv, xalqaro savdo, jahon iqtisodiyoti, iqtisodiy integratsiya, kapital oqimi, texnologiya transferi, Fortune 500, ko'pmillatli kompaniyalar

Abstract: This article examines the role of transnational corporations (TNCs) in the world economy, analyzing their impact on global GDP, international trade, and investment flows. The study analyzes the quantitative growth, geographical distribution, and economic potential of TNCs. The results confirm that TNCs are becoming an increasingly powerful driving force of the world economy, and their impact on developing countries is discussed.

Keywords: transnational corporations, foreign direct investment, globalization, international trade, world economy, economic integration, capital flows, technology transfer, Fortune 500, multinational enterprises.

Аннотация: В данной статье с помощью научно-аналитических методов исследуется роль транснациональных корпораций (ТНК) в мировой экономике, их влияние на глобальный валовой внутренний продукт, международную торговлю и инвестиции. В ходе исследования проанализированы количественный рост, географическое распределение и экономический потенциал ТНК. На основе полученных результатов доказано, что ТНК все больше становятся движущей силой мировой экономики, а также рассмотрено их влияние на развивающиеся страны.

Ключевые слова: транснациональные корпорации (ТНК), прямые иностранные инвестиции (ПИИ), глобализация, международная торговля, мировая экономика, экономическая интеграция, поток капитала, трансфер технологий, Fortune 500, мультинациональные компании.

Zamonaviy jahon iqtisodiyotining eng muhim xususiyatlaridan biri — transmilliy korporatsiyalarning (TMK) tobora kuchayib borayotgan ta'siridir. TMKlar bir nechta mamlakatda bir vaqtda faoliyat yurituvchi, markazlashgan boshqaruv tizimiga ega va xalqaro miqyosda kapital, texnologiya hamda mehnat resurslarini jalb etuvchi yirik korporativ tuzilmalar hisoblanadi.

Bugungi kunda TMKlar jahon iqtisodiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylangan. Ular nafaqat xalqaro savdo va investitsiyalar oqimini boshqaradi, balki texnologik innovatsiyalar tarqalishiga, bandlik darajasining oshishiga va mamlakatlararo iqtisodiy

integratsiyaning chuqurlashishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli TMKlarning jahon iqtisodiyotidagi rolini o'rganish zamonaviy iqtisodiy fanining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanilgan: taqqoslama tahlil, statistik tahlil, induktiv va deduktiv yondashuv. Ma'lumotlar UNCTAD (BMTning savdo va taraqqiyot konferentsiyasi), Jahon banki, IMF (Xalqaro valyuta fondi) va Fortune Global 500 ro'yxati asosida to'plangan.

TMKlarning Tushunchasi va Tasnifi

Transmilliy korporatsiya — bu ikki yoki undan ortiq mamlakatda ishlab chiqarish, savdo yoki xizmat ko'rsatish faoliyatini amalga oshiruvchi, markaziy boshqaruv tizimiga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektdir. UNCTAD ta'rifi ko'ra, TMK asosiy (ona) kompaniya va uning xorijdagi sho'ba korxonalari majmuidan iborat bo'ladi.

TMKlar bir necha mezon asosida tasniflanadi. Faoliyat sohasiga ko'ra sanoat, moliya, xizmat ko'rsatish va resurs TMKlari farqlanadi. Kelib chiqish mamlakatiga ko'ra esa rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakat TMKlari ajratiladi. Boshqaruv modeliga ko'ra markazlashgan, desentralizatsiyalashgan va matritsa tuzilmali TMKlar mavjud.

TMKlarning Miqdoriy O'sishi

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab TMKlar soni va iqtisodiy salohiyati jadal o'sdi. Quyidagi jadval bu dinamikani yaqqol ko'rsatadi:

Jadval 1. Jahondagi TMKlar soni va ularning sho'ba korxonalari dinamikasi

Yil	TMK lar soni	Xorijiy shubalar soni	TXI hajmi
1990	37,000	170,000	244
2000	63,000	690,000	1271
2010	103,000	892,000	1,309
2019	130,000+	1,000,000	1,540
2022	140,000+	1,100,000	1,294

Manba: UNCTAD World Investment Report, 2022

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, 1990 yildan 2022 yilgacha TMKlar soni deyarli 4 barobarga, xorijiy sho'balari soni esa 6 barobardan ko'proqqa oshgan.

TMKlarning Global YaIM va Savdodagi Ulushi

TMKlarning jahon iqtisodiyotiga ta'sirini baholashda ularning global YaIM va xalqaro savdodagi ulushi muhim ko'rsatkich hisoblanadi.

Jadval 2. TMKlarning jahon iqtisodiyotidagi ulushi (2022 yil)

Ko'rsatkich	Mutloq qiymat	Jahon bo'yicha ulushi
TMKlar tomonidan yaratilgan qo'shilgan qiymat	41 trln AQSH \$	~40%
Xalqaro savdoda TMKlar ulushi	-	~70%
Global to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar	1,294 mlrd AQSH \$	-
Fortune 500 kompaniyalar daromadi	37,8 trln.AQSH\$	-
TMKlar tomonidan yaratilgan ish o'rinlari	90 mln	-

Manba: UNCTAD, Fortune Global 500, 2022

Bu raqamlar TMKlarning jahon iqtisodiyotida qanchalik markaziy o'rin egallashini yaqqol isbotlaydi.

Eng Yirik TMKlar Reytingi

Fortune Global 500 ro'yxatiga ko'ra, 2023 yilda dunyoning eng yirik TMKlari quyidagilardir:

Dunyoning eng yirik 10 ta TMKi (2023 yil, daromad bo'yicha)

3-jadval

O'rin	Kompaniya	Mamlakat	Soha	Daromad (mlrd. \$)
1	Walmart	AQSh	Chakana savdo	611
2	Amazon	AQSh	E-tijorat, bulut	514
3	State Grid	Xitoy	Energetika	530
4	Saudi Aramco	Saudiya Arabistoni	Neft-gaz	604
5	Apple	AQSh	Texnologiya	394
6	Volkswagen	Germaniya	Avtomobilsozlik	293
7	China National Petroleum	Xitoy	Neft-gaz	483
8	ExxonMobil	AQSh	Neft-gaz	399
9	Toyota	Yaponiya	Avtomobilsozlik	274
10	Shell	Niderlandiya	Neft-gaz	382

Manba: Fortune Global 500, 2023

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ro'yxatda AQSh va Xitoy kompaniyalari yetakchi o'rinlarni egallaydi. Bu ikki mamlakatning global iqtisodiy raqobatda eng kuchli pozitsiyalarda turganligini aks ettiradi.

5. TMKlarning Geografik Taqsimoti

TMKlarning geografik joylashuvi jahon iqtisodiyotidagi kuch markazlarini ko'rsatadi.

Jadval 4.

Fortune 500 ro'yxatidagi kompaniyalarning mamlakatlar bo'yicha taqsimoti (2023)

Mamlakat	Kompaniyalar soni	Ulushi (%)
Xitoy (Hong-Kong bilan)	142	28,4
AQSh	136	27,2

Yaponiya	41	8,2
Germaniya	30	6,0
Fransiya	23	4,6
Janubiy Koreya	18	3,6
Buyuk Britaniya	15	3,0
Boshqalar	95	19,0

Manba: Fortune Global 500, 2023

Diqqatga sazovor holat shundaki, 2000 yilda AQSh Fortune 500 ro'yxatida 179 ta kompaniya bilan yetakchi edi. 2023 yilga kelib Xitoy AQShni quvib o'tdi — bu global iqtisodiy kuchning siljishini yaqqol ko'rsatadi.

TMKlarning Rivojlanayotgan Mamlakatlarga Ta'siri

TMKlarning rivojlanayotgan mamlakatlarga ta'siri ikki tomonlama xarakter kasb etadi — ijobiy va salbiy tomonlari mavjud.

Ijobiy ta'sirlar qatorida quyidagilarni ko'rsatish mumkin. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb etilishi mahalliy iqtisodiyotga kapital oqimini ta'minlaydi. Texnologiya va innovatsiyalar transferi mahalliy sanoatning modernizatsiyasiga yordam beradi. Yangi ish o'rinlari yaratilishi va malakali kadrlar tayyorlanishi bandlik muammosini qisman hal etadi. Eksport imkoniyatlarining kengayishi mamlakatning xalqaro savdodagi ulushini oshiradi.

Salbiy ta'sirlar sifatida esa quyidagilarni sanash mumkin. Soliq bazasining eroziyasi — TMKlar ko'pincha past solikli yurisdiksiyalarga foyda o'tkazadi. Mahalliy raqobatchilarning siqib chiqarilishi — yirik TMKlar kichik mahalliy kompaniyalarni bozordan chiqarib yuborishi mumkin. Foydaning ona mamlakatga olib ketilishi mahalliy kapital to'planishini cheklaydi. Atrof-muhitga salbiy ta'sir — ayrim TMKlar rivojlanayotgan mamlakatlarda ekologik standartlarga rioya qilmaydi.

Amalga oshirilgan tahlil asosida quyidagi xulosalar chiqarildi.

Birinchidan, TMKlar jahon iqtisodiyotining harakatlantiruvchi kuchiga aylangan — ular global YaIMning 40 foizini, xalqaro savdoning 70 foizini nazorat qiladi va 90 milliondan ortiq ish o'rni yaratgan.

Ikkinchidan, TMKlarning geografik taqsimotida siljish kuzatilmoqda — Xitoy 2023 yilda AQShni Fortune 500 ro'yxatida quvib o'tdi, bu global iqtisodiy kuchning g'arbdan sharqqa siljishini aks ettiradi.

Uchinchidan, TMKlarning rivojlanayotgan mamlakatlarga ta'siri ikki tomonlama bo'lib, bu mamlakatlar uchun kapital va texnologiya jalb etish imkoniyati bilan birga soliq eroziyasi va raqobat muammolarini ham keltirib chiqaradi.

To'rtinchidan, O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun TMKlarning ijobiy tomonlaridan maksimal foydalanish va salbiy oqibatlarini minimallashtirish uchun maqsadli huquqiy va iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish dolzarb vazifadir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. UNCTAD. *World Investment Report 2022: International Tax Reforms and Sustainable Investment*. — Geneva: United Nations, 2022. https://unctad.org/system/files/official-document/wir2022_en.pdf
2. UNCTAD. *World Investment Report 2023*. — Geneva: United Nations, 2023. <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023>

3. Fortune Media. *Fortune Global 500 List 2023*. — fortune.com/global500, 2023. <https://fortune.com/ranking/global500/2023/>
4. Dunning, J.H. *Multinational Enterprises and the Global Economy*. — Edward Elgar Publishing, 2008. https://dipiufabc.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/06/dunning_multinational-enterprises-and-global-economy.pdf
5. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/01/10/global-economic-prospects>
6. IMF. *World Economic Outlook 2023*. — Washington D.C.: International Monetary Fund, 2023. <https://www.imf.org/en/publications/weo/issues/2023/10/10/world-economic-outlook-october-2023>
7. Caves, R.E. *Multinational Enterprise and Economic Analysis*. — Cambridge University Press, 2007. <https://archive.org/details/multinationalent0000cave>